

UMBRAI LAURA

A budapesti közkonyhák története az 1920-as években, avagy hogyan lesz fogékonysága „az államnak bizonyos szociális közszükségletek ellátására”*

Az első világháború nyomán fellépő politikai, társadalmi és gazdasági átalakulások egyre nagyobb terhet róttak a népétkeztetés feladatát a 19. század végétől fokozatosan felvállaló budapesti hatóságokra. Különösen az élelmiszer-beszerzés jelentett egyre nagyobb kihívást, amely feladatot 1917 novemberétől a főváros a Népélelmező Kirendeltségén keresztül látta el. Ez üzemeltette ugyanis azokat a hadikonyhákat, melyekhez a technikai és személyzeti hátteret Budapest, az élelmiszert pedig az állam biztosította. A folyamatosan fejlesztett hadikonyharendszer 1918 végére nagyjából napi 8000 adag meleg ételt osztott ki. A hadikonyhák felállításának igazi jelentőségét azonban nem az ellátottak számában kell látnunk, hanem abban, hogy az állam első ízben tanúsított felelősségvállalást egy olyan szociálpolitikai feladat ellátásában, amely korábban teljesen a társadalom vállain nyuodott.¹

* A tanulmány az MTA Prémium posztdoktori kutatói program támogatásában a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében végzett munkám alapján született.

¹ Bár már a 19. század végétől ismert Budapesten a hatósági/állandó népkonyha fogalma, ez azonban csak annyit jelentett, hogy a város garanciát vállalt a népkonyhák üzemeltetésére, vagyis csak abban az esetben tartotta fenn azokat, ha arra az adott kerület társadalmi szervezetei önerőből éppen nem voltak képesek. Az 1917-es állami szerepvállalás pedig még annak ismeretében is fontos állomása a történetnek, hogy a hadikonyharendszer fenntartásából az államra eső összeg teljes megtérítése végül elmarad, így azt javarészt a főváros viselte. A fővárosi népkonyharendszer meghonosodásáról, illetve a hatósági szerepvállalás vagy távolmaradás okairól bővebben lásd UMBRAI Laura:

A szociális étkeztetés kérdésében az állam következő megnyilvánulása az volt, amikor a kormányzat a háború utolsó hónapjaiban, az életszínvonalában drámai esést megelőző, az élelmiszer-, a tüzelő- és nem utolsósorban a cselédhiánnyal küzdő tisztviselői kar élelmezésének javítását tűzte zászlajára. Az októberre ígért hat köztisztviselői étkezőhelyből² egy végül meg is kezdte az üzemelést 1919 januárjától a parlamenti étkező egyik termében.³ Márciusban Baloghy Elemér közlélmézési miniszter még előterjesztette a munkáskonyhák és hét új köztisztviselői étterem felállításával 18 000 fő ellátására vonatkozó terveit, a Tanácsköztársaság azonban felülírta azokat.⁴

Világ proletárai, a közkonyhákön egyesüljeteek!

A tanácskormány a hadikonyharendszert saját képeére formálva, sajátos sikert vallhatott magáénak. Ez volt ugyanis egészen a húszas évek végéig az egyetlen olyan időszak, amikor a népétkeztetés célközönségének vélt alsóbb társadalmi rétegek tényleg nagy számban igénybe is vették a közkonyhákat. A húszas évek népétkeztetésének legnagyobb paradoxona (egybecsengve a vi-

A budapesti hatósági népkonyhák története az 1860-as évektől az első világháború kitöréséig. *Fons*, 2018. 3., 305–345.; Uő: A szegényétkeztetéstől a népétkeztetésig: a budapesti népkonyhák története az első világháború éveiben. *Múltunk*, 2018/2., 132–165.

² A tisztviselői beszerzési csoportokon keresztül jelentkezhettek a félárú ellátásra azok a közalkalmazottak, akik az 1917. évi XV. tc. alapján háborús segélyben részesültek. Az 50 000 fős testületből rögtön 13 000-en jelezték is, hogy családtagjaikkal együtt igényt tartanának az étkeztetésre. Megnyílnak a tisztviselő konyhák. *Pesti Hírlap*, 1918. augusztus 25., 5.; Olcsó tisztviselő-konyhát a közalkalmazottaknak. *Pesti Hírlap*, 1918. július 18., 10.

³ Köztisztviselői Konyhák Központi Irodája (tésztagyár, kőbányai hizlalda, vagy a régi minisztériumi menzák bekapcsolásával) nagy ívű tervet készített, azonban az a rekvírálási jog hiányában, már az étkezőhelyiségek és azok felszerelése biztosításánál megrekedt. p. ő.: Hat konyha nyílik meg októberben a köztisztviselők számára. *Az Est*, 1918. szeptember 18., 3.

⁴ A 18 000-es szám valószínűsíti, hogy a tervben nem egy új rendszer felállítása szerepelt, hanem a már meglévő Központi Konyha két műszakos működtetése. Tisztviselőétkezdét állítanak fel a fővárosban. *8 Órai Újság*, 1919. március 8., 2.; Munkáskonyhák felállítása. *8 Órai Újság*, 1919. március 9., 6.

lágháborús külföldi tapasztalatokkal)⁵ az volt, hogy a megcélzott csoportok elkerülték az olcsó étkezőhelyeket, így a meglévő kapacitás ellenére is üresen tátongtak volna, ha a középosztály lecsúszott tagjai nem töltötték volna fel azokat. A Tanácsköztársaság sajátos sikerének magyarázata egyrészt a drámai közellátási állapotokban rejlik. Az élelmiszer-ellátás szempontjából ugyanis a háború és a forradalmak pusztításai eltörpültek az élelmiszer-termelő, hagyományosan Budapest ellátását biztosító területek elcsatolása, valamint a szénhiány és egyéb okokból kialakult szállítási nehézségek mellett, amit csak fokozott a főváros túlterítettsége.⁶

A proletárdiktatúra e helyzetben is elsörendű kérdésként kezelte a szociális egyenlőtlenségek megszüntetését, amire a közös étkezdék felállítása jó terepet biztosított. A szűkös alapanyaghelyzethez igazodva a korábbi két- és háromfogásos menürendszert egységesítették, és a közkonyhákon keresztül (az elhagyott vendéglők, állami intézmények tisztviselőétkezdéi, a hagyományos jótékonysági népkonyhák, a háborús hadikonyha-helyiségek és a Központi Konyhák összekapcsolásával)⁷ biztosították a szellemi munkásokkal kibővített bázisuk élelmezését.

⁵ Bár a kérdésre a témát érintő szakirodalom a világháború éveiben megerősödő munkásöntudatban és a hagyományosan a házi tűzhely iránti ragaszkodásban jelöli meg a választ, a budapesti viszonyok mind részletesebb megismerése ennél bonyolultabb megfigyeltetést sejtet. A néprajztudomány eredményeire támaszkodva a téma részletes feldolgozásáról Bádi Anikóval jelentetünk meg közös tanulmányt. Belinda J. DAVIS: *Home Fires Burning: Food, Politics, and Everyday Life in World War I. Berlin*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2000. 139.

⁶ A világháborús és azt követő évek általános közellátási problémáiról bővebben lásd BÓDY Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 151–194.

⁷ A csak főzésre berendezett két központi konyha (a Hungária úti 12000 fős és az Aréna úti 4000 fős kapacitással) csúcsra járt, de több intézmény konyhájáról is szerveztek szállítást. Közkonyha működött a Nemzeti Palotában (Budavári Palota), a Központi Járásbírószágon, a Tanácsokházában (Országház), a hadi (például Váci u. 78–80.) és a volt hatósági/társadalmi népkonyhák többségében (például az óbudai Fő tér, X. Szent László tér 29.), de ekkor nyílt meg a Fő utca 80., vagy a Rudolf rpt. 6. alatti új étkezőhely is. *Politikai Kiadás*, 1919. július 29.; A szegények kosztján. *Világ*, 1919. november 2., 1.

A Tanácsköztársaság népétkeztetés terén elért eredményei azonban nem azért érdekesek, mert a központi akarat 25 000 főre szélesítette ki a főváros hadikonyharendszerét, hanem azért, mert a végtelenül szegényes, igénytelen ellátás ellenére elérték, hogy a lakosság, és főleg az alsóbb munkásréteg, amely a következő évek tanúsága szerint csak „fitymálva válogatott”, a tanácskormány idején nagyobb számban elfogadta a hatósági ellátást.

„Talán csak nem lesz gerstli megint? – aggodalmaskodtak. Eltalálták. Kását kaptak. Másnap a kásától féltek. És változatul gerstli jött. No de feltűnt a tök és ez lett az étkezők uralkodó planétája sokáig. A tök jelében bukott meg azután a kommunizmus [...] A legnagyobb forgalma a proletárdiktatúra alatt volt az éttermeknek, [...] amelyek csodálatosképpen a régi, polgári vezetés alatt tudtak megmaradni, nyújtottak egyedül biztonságot a közönségnek, hogy nem marad ebéd nélkül.”⁸

A Tanácsköztársaság közkonyhái sikerének a racionális okok (élelmiszer-beszerzési problémák, tüzelőhiány stb.) mellett minden bizonnyal pszichológiai magyarázata is van. A munkásság most először sajátjának érezhette ezeket a konyhákat, így ott étkezni nemcsak praktikus volt, hanem a peremre szorultság, az alamizsna elfogadásából fakadó szégyenérzet, vagy a családi tűzhely hiánya helyett az együvé tartozás élményét is adhatta, amit a korábbi jótékonyági népkonyhák és a későbbi szervezetek sem tudtak jellegükből adódóan biztosítani.

⁸ A fenti, a *Pesti Napló*ban megjelent utólagos, 1919. őszi leírás jól érzékelteti a Tanácsköztársaság népkonyháinak titkát, hiszen a közellátási nehézségeken minden bizonnyal még ennyire sem tudtak volna úrrá lenni, ha nem támaszkodnak a korábbi szakközvegekre. A korszakról írt számtalan visszaemlékezés tanúsága szerint a húszas évek elejéig az egymást váltó rendszereket egyaránt jellemezte a régi közellátási apparátus (a középvezetőkig bezárólag) megtartása. Lásd például Harrer Ferenc visszaemlékezését, vagy Csergő Hugó, a Népjóléti Központ vezetőjének esetét. A népjóléti központ a közjótékonyági ügyosztályban. 8 *Órai Újság*, 1920. október 15., 6.; Ötkoronás table d'hôte, *Pesti Napló*, 1919. október 19., 3. – A Tanácsköztársaság alatti élelmezés Horthy-kori elítéléséről lásd Csunderlik Péter 2019-es könyvének „Az éhező főváros: a »tök és gersli« toposza” című alfejezetét: CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019. 193–195.

A tanácskormány a közkonyhák működtetését a Közellátási Népbiztosság Központi Szervezetének ügkörébe utalta, amely előbb a munkás- és katonatanácsok kerületi szervezeteire, utóbb pedig a Közkonyhák Központi Tanácsára bízta azt.⁹ A közkonyhákban csak az arra érdemesek étkezhettek. Ők a szakszervezeti igazolvány vagy a munkakönyv bemutatása mellett, a területileg illetékes munkás- és katonatanácsoknál jelentkezhettek.¹⁰ „[E]gy ebéd ára 4 korona 50 fillér. Csak havi előfizetést fogadnak el. A következő jegyeket kell beszolgáltatni egy hónapra: 150 dekáról szóló lisztjegy, két zsírjegy, egy cukorjegy, két burgonyajegy és egy sójegy.”¹¹

A népétkeztetés helyzete a Tanácsköztársaság utáni hónapokban

1919 augusztusában a Friedrich-kormány került hatalomra, miközben Budapest novemberig román megszállás alatt volt. A népétkezés megszervezése továbbra is komoly nehézségek elé állította a hatóságokat. Erről a korszakról írták, hogy „a jövedelem sok az éhenhaláshoz, de kevés a megélhetéshez”.¹²

A kommün alatt töretlenül működő, majd a román megszállást is többségében szerencsésen átvészelő Népélelmező Kirendeltség egységei 1919 őszén alig láttak el napi 3500-4000 főt,¹³ és ez a szám az éves csúcstól jelentő téli időszakban sem

⁹ Budapest közellátása és lakásügye. *Népszava*, 1919. július 9., 3.

¹⁰ Munkás és Katonatanácsok közleményei. *Népszava*, 1919. június 5., 8.

¹¹ Drágább az ebéd ára a közkonyhákban. *Népszava*, 1919. július 30., 6.

¹² Népélelmezés a fővárosban. *Fővárosi Hírlap*, 1919. október 22., 2.

¹³ A Népélelmező Kirendeltség a központi konyháival 4000 főt élelmezett (9 polgári konyhán keresztül 1500, 8 hadikonyhában 660, a városházi étkezőben 700, a Városház utca 10. alatti Diákmenzán 350 főt. További 600 embert a különböző fővárosi intézményekben, 200-at pedig a Tanácsköztársaság idején a rendszerbe bevont vendéglőkön keresztül.) A lecsökkent forgalom miatt több étkezőt bezártak, a nagyobbakban pedig egyszerre rendeztek be polgári és hadi étkezőt. Ilyen hat helyen működött (I., Verpeléti út, II., Heltai u., IV., Havas u., VI., Szondy u., VIII., Népszínház u. és IX., Bakács tér), a III., Lajos utcában csak hadi-, míg az V., Erzsébet tér, VI., Hunyadi tér és VII., István úton csak polgári étkező üzemelt. 1919 őszén már tervezték a Gát és Mester utca sarkán egy újabb étkezde megnyitását.

érte el a 6000-et. „[A] proletárdiktatúra óta majdnem negyedére apadt a közkonyhákon étkezők száma, ami [...] éles ellentétben van azzal a fölfogással, hogy Budapest ma a nyomor városa”¹⁴ – hangzott e furcsa jelenségről a kormányzat álláspontját tükröző sajtómagyarázat.

A fővárosban uralkodó szociális problémákat testközelből ismerő városvezetés viszont a megélhetési viszonyok drámai romlásában látta az okokat, hiszen a megcélzott közönség az önkölt-ségi árnál jóval alacsonyabbakkal dolgozó hadikonyhák díjait¹⁵ sem tudta már megfizetni. Liber Endre főjegyző ezért javasolta a közkonyhai díjak állami költségen történő mérséklésével egyide-jűleg a kapacitás 18 000 adagra emelését.

„– Én is csak a hadit fogom enni ezentúl, szolt közbe egy hivatalnoknő. A hadi, ez a kettő ötvenes ebédtypus, amelynek fogyasztói szaporodnak, jelöl a szomorú viszonyoknak, ami között a másik, a polgári mind inkább drága kezd lenni [...] Érdekes, hogy [...] a munkások, akiknek van munkájuk, jobban bírják. De egyúttal kritikusabbak is. Az ügyvéd, a tanár nagyon meg van elégedve a kosztal [...] a kültelki piaci hordár azonban egészen kereken kijelenti: – ha nem nyomják meg a konyhán jobban a gombot, nem kérek többet a polgári ebédből.”¹⁶

¹⁴ Három, a kormány terveit dicsőítő újság is szó szerint ugyanúgy, a fenti tanulság levonásával zárta beszámolóját. Százezer étkezőnek főznek a fővárosi közkonyhák. *Friss Újság*, 1919. október 23., 2.; Városi konyha százezer ember számára. *Világ*, 1919. október 23., 6.; Százezer ember számára kibővítik a fővárosi közkonyhát. *Budapesti Hírlap*, 1919. október 6.

¹⁵ A szedett díjak jó esetben is csak az alapanyagköltséget fedezték, hiszen magánéttermekben a feltét nélküli főzelék került annyiba, mint a polgári menü. Ötkoronás table d'hôte, az olcsó ebédek és azok vendégei. *Pesti Napló*, I. m., 3.

¹⁶ zs. g.: A szegények kosztján. *Világ*, 1919. november 2., 1–2. – A hetente ismétlődő étlap monotonitása és a szegényes kínálat hamar kiélesítette a kritikai érzeket. „Étlap – a hadi konyhán: Hétfő: burgonyaleves, tengeri kása, Kedd: reszeltészta-leves, paradicsomos káposzta, Szerda: paradicsomleves, karalábéfőzelék, Csütörtök: zöldségleves árpakásával és mákos metélt, Péntek: köményleves paradicsomos káposztával, Szombat: árpakásaleves és tökfőzelék, Vasárnap: paradicsomleves árpakásával, izes metélt. – A polgári és diák étkezésben: Hétfő: paradicsomleves, karalábéfőzelék, káposztás metélt, Kedd: árpakásaleves, kelkáposzta-főzelék, hadi mézeskalács, Szerda: karalábéleves, paradicsomos káposzta, köleskása izzal, Csütörtök: burgonyaleves, tökfőzelék, almás lepény, Péntek: zöldségleves, karalábéfőzelék, izes lepény

„A leglátogatottabb az Erzsébet téri polgári étkezde. A dikta-túra alatt ebben az étkezdében naponta átlag hatszáz embert szolgáltak ki, ma csak száznolcvan-kétszázat. A vendégek kon-tingensét hivatalnokemberek és kereskedelmi alkalmazottak al-kotják. [...] Megkezdődik a tálalás [...] a leves, mint megállapí-tom barnás folyadék, aljáról paszulyt emelek ki a kanalammal [...] Rántás nélküli leves, meleg vízben áztatott bab... A másik tányérban sárgarépa főzelék [...] ennek azonban különös íze és szaga van. Úgy látszik, olajjal készítik. A harmadik fogás egy kis gyomorrontás, kása, nyakonöntve vízzel alaposan hígított marmeladdal. Íze keserű, szaga bizonytalan, színe meghatároz-hatatlan [...] Most, hogy a magánháztartásoknak nincs tüzelő-anyaguk, nagyon sokan, jobb családok vitetnek haza ebédet.”¹⁷

„Az ínségtől a forradalomig nem hosszú az út [...] azok enyhítsék a nyomort, akik nem ismerik”

1919 őszén, a társadalom megnyugtatósa érdekében, a kor-mány sürgősen meg akarta (volna) oldani a tömegek élelmezé-sét. A közélmezés-ügyi miniszter, Ereky Károly bécsi mintára

rácsos, Szombat: köményleves, burgonyafőzelék, mákos metélt, Vasárnap: reszeltészta-leves, paradicsomos káposzta, almáslepény. – A városházán: Hétfő: karfiollevés, tökfőzelék, izes bukta, Kedd: burgonyaleves, karalábé-főzelék, mákos tekercs, Szerda: paradicsomleves, babfőzelék, almás lepény, Csütörtök: lebbencsleves, kelkáposzta-főzelék, izes kifli, Péntek: karfiolle-ves, paradicsomos káposztafőzelék, izes lepény, Szombat: reszeltészta-leves, burgonyafőzelék, linzertészta ízzel, Vasárnap: zöldségleves kelkáposzta-főze-lék almás lepény. – Diákok vacsorája: Hétfő: paradicsomos káposztafőzelék, Kedd: karalábefőzelék, Szerda: paradicsomos káposztafőzelék, Csütörtök: kelkáposzta-főzelék, Péntek: vadas mártás, köleskása körítés, Szombat: ka-ralábé főzelék, Vasárnap: izes metélt.” Népélmezés a fővárosban. *Fővárosi Hírlap*, 1919. október 22., 3.

¹⁷ zs. g.: A szegények kosztján. *Világ*, 1919. november 2., 1–2. – Alig fél év múlva már egy többezres tiltakozásról számolt be a *8 Órai Újság*, mely a városi közkonyhákrol kikerülő ételek minősége miatt szerveződött a közüzemek dol-gozói körében. „Azt követelik, hogy ne vízzel főtt, ehetetlen fehérépafőzeléket és savanyú káposztát adjanak a közkonyhákon naponta,– hanem zsírral berántott rendes ételeket.” Ehetetlen ételt adnak a főváros közkonyháiban. *8 Órai Újság*, 1920. március 12., 2.

(ahol a háború vége óta már a külföldi missziókra támaszkodva működtették a hadikonyharendszert) Budapesten is legalább 100 000 főt ellátó,¹⁸ nagyjából harmincmillió korona befektetést igénylő hadikonyharendszer megvalósítását hirdette meg. Ez össze is csengett volna a főváros elképzeléseivel, azt leszámítva, hogy a költségek átvállalása helyett az állam csak gyűjtőakciót indított, de a Friedrich-kormány novemberi bukásával az is lekerült a napirendről. A megtérülés elvéhez egészen 1918 végéig sikeresen ragaszkodó Népélelmező Kirendeltség sem tudta már jó ideje, az elmaradt állami hozzájárulás, illetve az éttermek relatív drágasága miatt lemorzsolódó vendégek okán a fizetendő díjakat a bekerülési költségekkel arányba hozni, így minden egyes hónapban félmillió koronával nőtt a hadikonyhaüzem hiánya.¹⁹

A fővárosra nehezedő inség méreteit jelzi, hogy 1920 februárjában Huszár Károly miniszterelnök is gyűjtést indított a nyomorgó lakosság megsegítésére.²⁰ A rászorultak érdekében szervezett mozgalmakba József Ferenc herceg is bekapcsolódott, amikor szintén az év februárjában meghirdette 40-50 ezer fő ellátására az Olcsó Ebéd Akcióját. „[A] királyi herceg személyesen lépett és lép érintkezésbe a magyar társadalom előkelőségeivel, a pénzvilág és agráriusok vezérférfiaival [...] a gyűjtést egy névtelen [később annyi derül még ki róla, hogy ő az egyik legnagyobb magyar gyáros] adakozó indította meg félmillió adományával, amelyhez a TÉBE, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete

¹⁸ A 100 000-es szám feltehetően a Népjóléti Központban a Tanácsköztársaság előtt nyilvántartott rászorultak számából indult ki, miközben könnyen megjegyezhető üzenetnek is jó volt. A hangzatos javaslat azonban a megvalósítás tetemes költségei mellett azzal sem számolt, hogy az ingyenes ebédeltetés még több embert vonzana abba a városba, ami már az itt élők ellátását sem tudta biztosítani. Százezer étkezőnek főznek a fővárosi közkonyhák. *Friss Újság*, 1919. október 23., 2.

¹⁹ Tanácsi előterjesztés a „Népélelmező Kirendeltség” üzemének folytatásához szükséges költségösszegek engedélyezése ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1920. június 25., 352.

²⁰ Vészkialtás, a miniszterelnök úr felhívása. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 11., 1.; SCHULER Dezső: A hatósági nyílt szegénygondozás Budapesten. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1936. 20.

csatlakozott hárommillióval.”²¹ Az idő pedig sürgetett, hiszen ahogy fogalmaztak: „az inségtől a forradalomig nem hosszú az út. Gyors segítségre van szükség, de az állam egyedül nem tud segíteni. A társadalomhoz fordulunk tehát, azok enyhítsék a nyomort, akik nem ismerik”.²² A gyűjtés kezdetén az Olcsó Ebéd Akció az összes étkezőhelyével együtt átvette a deficités Népélelmező Kirendeltség üzemét, ahol azután közel három hónapra keresztül három- és egyfogásos hústalan ebédeket szolgáltat ki.²³

Simsa Emil igazgató vezetésével „[m]a délelőtt József Ferenc főherceg, Huszár Károly, az entente-missziók képviselői és a népgondozó bizottság tagjai a sajtó képviselőivel együtt végignézték a Hungária-úti konyhaüzem berendezését. Végigjárták a hatalmas konyhatermet, amelyben huszonnégy négyszázliteres üstben főzik a levest, ahol villanyerőre berendezett gépek dolgozzák fel a tésztát, és amelyben hatalmas apparátussal készül a főzelék. Végignéztük az összes helyiségeket, a hűtőháztól kezdve, le a raktárakig és mosótermekig”²⁴ „[M]ég a szép tágas raktárhelyiséget is megnézték, amelyek azonban teljesen üresen állnak. [...] Az ebédkiosztó a háború szülte intézmény. [...] Eleinte csupán a legszegényebb munkásosztály vette a kiosztó ebédjét igénybe [...] s ma az a helyzet, hogy az ételkiosztókban és a fővárosi éttermekben főleg a középosztályhoz tartozók étkeznek. [...] Az egyfogásos ebéd ára 5 korona, a háromfogásos ebédé 8 korona. Azok, akik ezt az árat sem tudják megfizetni, féláron vagy teljesen in-

²¹ Hat millió a nyomorgóknak. *Pesti Hírlap*, 1920. február 7., 4.; Tanácsai előterjesztés a Népélelmező Kirendeltség üzemének folytatására. *Fővárosi Közlöny*, 1920. június 25., 352.

²² Az olcsó ebéd. *Budapesti Hírlap*, 1920. február 29., 7.

²³ A háromfogásos ebéd napi 4 dl levesből, 20 dl főzelékből vagy 20 dkg főtt tésztából, esetleg két darab sült tésztából, az egyfogásos pedig napi 5 dl főzelékből vagy 36 dkg főtt tésztából állt, minden adaghoz 7 dkg kenyeret adtak. Júniustól már 7 korona ellenében húst is lehetett vásárolni a két hónap alatt 20%-kal megdrágult ebédekhez. A *Népszava* újságírója el is ment, hogy megnézzé, mekkora a keletje az ebédeknek. Az étteremben aznap az ott ebédelő 500 emberből, akik jelentős többsége kereső volt, mindössze csak 5 vásárolt húsfelétet. d-: A tizenhétkoronás ebéd. *Népszava*, 1920. június 16., 4. József Ferenc főherceg olcsó ebéd-akciója. *Pesti Hírlap*, 1920. március 17., 5.

²⁴ Uo. 5.

gyen étkezhetnek.”²⁵ E látogatás megszervezésének egyébként pont az volt a célja, hogy a missziók képviselőinek bemutassák, bár a főváros rendelkezik megfelelő, a bécsi konyhákhoz hasonló, mintaszerű intézménnyel, kellő mennyiségű élelmiszer nem áll a működtetéshez rendelkezésre, így külföldi segítő akcióra is szükség lenne.²⁶

Bár az újságok szerint eleinte minden simán ment, szépen szaporodtak az adományok, a szervezők ismét meglepetten vették tudomásul, hogy egyre nehezebben tudnak újabb fizető étkezőket csábítani az olcsó asztalokhoz. A kerületi előjáróságok már napi 5000 ingyenjegyet kaptak, és kellő számú jelentkező hiányában szintén ingyenjegyet osztottak az alacsonyabb állású miniszteri dolgozóknak és a rendőrlegényeknek is.²⁷

Az akció tavasz közepétől kezdett az ingyenes étkezések irányába eltolódni, ami nagyban hozzájárult az összegyűlt keret idő előtti kimerüléséhez. Az ingyenes ellátás, bár valamelyest növelte az étkezdék forgalmát, hamar megkérdőjelezte annak helyes voltát is. A fővárosi szervek értékelése szerint megszáporodtak például a visszaélések, az utalványokat zugforgalomban árusították, aki pedig ingyen jutott ebédhez, az gyakorta csak válogatott a fogások között. Az intézőbizottságban ezért egyre jobban megerősödött az a vélemény, hogy a népétkeztetés rendszerében vissza kell térni a térítéses elv érvényesítéséhez.²⁸

1920 júniusában, a nyári időszakra való tekintettel az akciót megszakították, s bár decemberben még József Ferenc újabb gyűjtéseket fontolgatott, arra már az ő szervezésében többé nem került sor. Így 1920 júniusától a hadikonyharendszer fenntartása a fővárosra maradt, amely anyagi eszközök hiányában a teljes

²⁵ Külföldi missziók megtekintették a központi konyhát. *Világ*, 1920. március 17., 6.

²⁶ Budapesten nagyobb a nyomor, mint Bécsben. Külföldi missziók a központi konyha üres raktáraiban. *Pesti Napló*, 1920. március 17., 4.

²⁷ József főherceg a főkapitányságon. *Kis Újság*, 1920. április 23., 2.; Olcsó ebéd az állami tisztviselőknek és a szegény néposztálynak. *Budapesti Hírlap*, 1920. április 14., 7.

²⁸ Tanácsi előterjesztés a „Népélelmező Kirendeltség” üzemének folytatásához szükséges költségösszeg engedélyezése ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1920. június 25., 352.

költségtérítés elvét követve, a fizető kereslethez igazodva (napi 1500 főt ellátva) folytatta tovább a működését.²⁹

A „büféaltruizmus”: egy kurzusvállalat tündöklése és bukása, avagy megoldható-e a piaci alapon a népétkeztetés?

1920 nyarán, amikor már az élelmiszerek nagyobb része újra szabadárassá vált, felvetődött, hogy az olcsó ebédeltetési akciót is üzleti alapon kellene megszervezni. A közalkalmazottak ellátására kirendelt kormánybiztos, Konkoly Thege Gyula, valamint Schnetzer Ferenc, a Friedrich-kormány volt hadügyminisztere³⁰ kezdeményezésére az állam és a budapesti pénzügyminiszter 1920. október 4-én megalakították a Közérdekű Élelmezési Rt.-t (KÉRT).³¹

Az altruistaként hirdetett és a kormány szimpátiáját kifejezetten bíró vállalat feladata az volt, hogy elsősorban a közszol-

²⁹ 1920 októberében „8K 50 – 9 korona volt egy ebéd. A hús ára a napi ár szerint változott, jelenleg 7 koronáért adunk egy adag húst.” A népjóléti központot a közjótékonysági osztályhoz csatolták. *Az Est*, 1920. október 15., 2.

³⁰ A köztisztviselők élelmezési akciójának irányításával megbízott nyugalmazott tábornok nevét 1918 nyarán ismerte meg a nyilvánosság, amikor a Károly király gyermeknyaraltatási akció botránya idején (a gyerekeket félkész állapotok fogadták, és többször is gyomorfertőzést kaptak) a kormányzat őt küldte Abbáziába. A nevéhez fűződött ugyanabban az évben a gyors cséplési akció levezénylése, majd a közös élelmi bizottság elnöki tisztségének betöltése, és novemberben a rekvirálási rendelet végrehajtása is. A gyermeknyaraltatási akció korrektúrája. *Világ*, 1918. augusztus 14., 9.

³¹ A KÉRT igazgatóságában a pénzügyminiszter Schnetzer nevezte ki elnöknek, az alelnöki tiszteet Horánszky Dezső udvari tanácsos, az Országos Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója látta el. Az igazgatóság 18 tagból állt, közülük 9-et az alapításban részt vevő budapesti pénzügyminiszterek adták, a kormányzat részéről pedig Térffy Béla közlelmezési és Ernyei Pál pénzügyminiszteri államtitkárok, a főváros képviselőiben Vajna Ede tanácsnok, Liber Endre és Thomas Ernő főjegyzők neve szerepelt. A 25 millió korona alaptőkével létesült részvénytársaság vezérigazgatója Göre József lett, akiről azt hozták le az újságok, hogy 1 millió koronányi részvényt vallhatott magáénak (amiből végül 250 000 koronát be is fizetett). A fennmaradó 24 millióból pedig az állam 15-öt, az Országos Központi Hitelszövetkezet pedig 9-et jegyzett. Közérdekű Élelmezési Részvénytársaság. *Budapesti Hírlap*, 1920. október 8., 4.; *Központi Értesítő*, 1920. december 2.; 1747., *Nagy Magyar Compass*, 1921. 48/2., 275.; Biztosítják a köztisztviselők ellátását. *Az Újság*, 1920. szeptember 23., 4.

galati alkalmazottak, másodsorban pedig a fix fizetésű magánalkalmazottak, illetőleg a munkásság részére olcsó és jó minőségű étkeztetést biztosítson. A gazdaságos működtetést – a berlini Aschinger- és a párizsi Duval-konyhák mintájára – önálló nyersanyagot és késztermékeket is előállító üzemek felállításával (például konyhakertészet, sertéshizlalda, húsfeldolgozó-telep, baromfityénysző, pékség, cukrászda, valamint alkohol tartalmú italok gyártásával és azok forgalomba hozatalával) akarták szavatolni. Az említett berlini vagy párizsi példák ugyanis igazolták, hogy a lakosság olcsó ebéddel való ellátása piaci alapon egyáltalán nem lehetetlen vállalkozás, hiszen külföldön a széles körű működtetésükkel a világháború éveiben megbukott népkonyha-rendszer életképes alternatíváját adták.³²

A KÉRT, a fővárossal folytatott tárgyalások eredményeként, ingyenesen átvette teljes felszerelésével és személyzetével együtt a Népélelmező Kirendeltséget. A vállalat és a technikai háttér jelentős részét biztosító Budapest között a kapcsolat valószínűleg nem jött volna létre olyan könnyedén, ha a főváros 1920 őszére, a tárgyalások megkezdésére nem esett volna át azon a teljes keresztény nemzeti hatalomváltáson, amit nemcsak Sipőcz Jenő kormánybiztosból lett polgármestersége, hanem Zilahi-Kiss Jenő sok vihart kiváltó alpolgármestersége, és nem utolsósorban

³² 1900-ban már 100 (jó minőségű, egyszerű ebédet kínáló) Duval-étkezdé üzemelt Párizsban az azt megalapító mészárosmester vállalata részeként. Duval 1922-es halála után is tovább virágzott a vállalkozás, bár a két világháború között, az akkor 28 központi konyhával dolgozó vállalat, mégis arról híresült el Magyarországon, hogy hazánkfiaink százszámra mosogattak ott. A berlini Aschinger vállalatnak szintén több mint 100 olcsó étterme működött ebben az időszakban, és hasonló konyhákat üzemeltetett Carminati Milánóban is. A nagy sikert megirigylte Kiszél József vendéglős is, aki ezek mintájára 1924-ben a Kossuth Lajos utca 12. alatt nyitott olcsó, de pazar berendezésű éttermet (nem kis kellemetlenséget okozva ezzel Friedrich Istvánnak, aki kezességet vállalt Kiszél rövidesen bedőlt vállalatának kölcsönéhez). Egy napig mosogattam a Carminati konyháján. *Az Újság*, 1924. november 23., 5.; A nagy francia éttermek magyar tányér-tisztogatói. *Az Est*, 1923. július 18., 4.; Meghalt Duval, Párizs olcsó vendéglőse. *Magyarország*, 1922. február 16., 8.; Friedrich Istvánt pörbefogták a csödbejutott Kiszél-étterem kauciójárát. *Magyar Hírlap*, 1926. november 7., 9.; Aschinger konyhák. *Új Nemzedék*, 1925. szeptember 10., 5.

Wolff Károly, a Keresztény Községi Párt vezetőjének politikája is fémjelzett.³³

1920. november végén így Göre József, a KÉRT vezérigazgatója be is jelenthette a sajtóban, hogy egyelőre 5000 fő ellátásával az első húsz étkezde már meg is kezdte az üzemet. A levesből, főzelékből és tésztából álló ebédért vagy vacsoráért mindössze 10 koronát kell fizetni, de további 8 korona ellenében 6 dkg-os hússzelet is kapható. Mi több, már tervezik a bővítést, mivel „egyre kapjuk a felszólítást hivataloktól, intézményektől, hogy részükre is rendezzünk be étkezőket”. Már az előzetes tervekben is szerepelt az elsősorban tisztviselői beszerzési csoportok ebédakcióinak a KÉRT szervezésébe való beolvasztása, de a részvénytársaság agytrösztje közel sem állt meg itt. „Én gondolok a kültelki szegényekre is, akik a külső perifériákon a mai nehéz megélhetési viszonyok között munka és kereset nélkül nyomorognak [...] Egyelőre tíz-tizenötezer embernek az ingyen ebédrel való ellátásáról volna szó, és erre a célra az egyes pénzintézetek jóvoltából már tizenöt-húszmillió korona együtt van [...] Ez az ingyenebéd-akció felújítása lesz, a pénzhiány miatt megszűnt József főherceg ebéd-akciójának és az a jó oldala is meglesz, hogy azt minden politikai melléktekintet nélkül bárki igénybe veheti.”³⁴ „[B]ekapcsoltuk már a rendőrkapitányság étkezőjét, a kultuszminisztériumot, a központi járásbíróságot, és a városi diákmenzát [...] nem régiben érkezett hozzánk a fővárosi büfféseknek az ajánlata, amelyben éttermeiket teljesen ingyen

³³ A megállapodás nyélbe ütése érdekében Wolff több ízben is felszólalt a közgyűlésen, de még így is csak hosszú huzavona után, hónapokkal később került sor az aláírására. Bizottsági és tanácsi előterjesztés a székesfőváros és a Közérdekű Élelmezési Részvénytársaság budapesti bejegyzett cég között a székesfővárosi népétkeztető intézmények ingyenes használatba adására vonatkozó szerződéskötés ügyében 10386/1921-IX. sz. *Fővárosi Közlöny*, 1921. március 18., 2. – A hatalomváltásról lásd IGNÁCZ Károly: Keresztény párti hatalomátvétel a Városházán – 1920. In: FEITL István–IGNÁCZ Károly (szerk.): *Önkormányzati választások Budapesten, 1867–2010*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 56–69.

³⁴ Tizenötezer ember kap ingyen ebédet. *Friss Újság*, 1920. november 28., 1–2.; Biztosítják a köztisztviselők ellátását. *Az Újság*, 1920. szeptember 23., 4.

akcióink rendelkezésére bocsátják. Ugyanilyen ajánlat érkezett a Magyar Háztól és a két Szent István étteremtől.”³⁵

Egyes lapok először lelkesen üdvözölték az új akciót: „A Népszínház utcában [...] a szegény emberek ebédjét most hozták éppen a Hungária-körútról. A homályos helyiségben nagy a nyüzsgés. Valaha 20 fillér volt egy olcsó ebéd, ma 10 korona [...] Az első fogás tödőleves tésztakockával. Megkóstoltam: jó vastag és tápláló benne a rántás. Porcelántányérokban, kifogástalan szervizzel osztják szét a levest [...] Néhányan ételhordóban viszik haza az ebédet, melyhez egy adag községi kenyér is járul. Az első fogás hamar eltűnik, ekkor következik a savanyúkáposzta. A káposztának nagyszerű füstölthús íze van, sajnos a füstölthús nincsen sehol. Hetenként csak kétszer van húsos nap a népkonyhán. A hústalanságot azonban bőven kárpótolja az édes ízletes mákostészta. Vannak, akik dupla porciót kérnek, ők öt koronát fizetnek rá.”³⁶

A sajtóban azonban 1921 tavaszán már KÉRT-ellenes hangulat alakult ki. Az áremelés mellett a szembetűnő minőségromlást a vállalat és különösen annak vezetője, Göre József magánüzelveivel hozták kapcsolatba. A városszerte keringő pletykák nyomába szegődve egy újságíró nem volt rest, és egy nap háromszor is KÉRT-ebéd fogyasztására adta a fejét. Elsőként beült a Népszínház utca 35. alatti KÉRT-étkezőbe, majd átsétált a József körút és a Népszínház utca sarkán működő Szent István büfébe, végül pedig betért a Teréz körüti Magyar Ház étterembe is. Mindenhol ugyanazt és ugyanakkora mennyiségben a tányérjára tett KÉRT-ebédet kapta, azonban más-más árat (12, 16 és 19 koronát) fizetett érte. A büfék haszna pedig egyenesen annak tulajdonosa zsebébe vándorolt. Görének azonban nem ez volt a legnagyobb csalása, egy idő után a KÉRT maga is figyelte

³⁵ Göre József korábban a Kőbányai Szent István Serfőzde tisztviselője volt, majd a háború alatt megszerezte több vendéglő, például a már említett Magyar Ház és a két Szent István büfé bérletét, aminek a vagyonát is köszönhetette. S. Zs.: A Közérdekű Élelmezési Rt. önérdékű élelmezési akciója. *8 Órai Újság*, 1921. április 3., 3.; A Központi Konyhától a Magyar Házig, a Büfféaltruizmus a fővárosnál. *Az Est*, 1921. április 10., 4.; Februárra két koronával olcsóbb lesz a köztisztviselők ebédje. *Az Est*, 1921. január 16., 2.

³⁶ Tüdőleves, káposzta és mákostészta. *Magyarország*, 1921. február 25., 4.

a tevékenységét, több vizsgálatot is indítottak ellene, majd 1921 novemberében a helyi hatóságok segítségével végül Triesztben érték tetten, ahová a KÉRT-től elsikkasztott tizenhárom vagonnyi hatósági lisztet próbálta kicsempészni.³⁷

A Göre alatt nyolcmillió hiányt³⁸ felhalmozó részvénytársaságot a helyére állított Palkovics Ede, elismert vendéglátó-ipari szakember, az Angol Királynő korábbi igazgatója sem tudta már megmenteni, ezért 1922 nyarán az eredetileg huszonöt évre alapított KÉRT beszüntette működését.

Vissza a gyökerekhez: az 1922-es fővárosi nyomorenyhítő akció népkonyhaprogramja

Már 1922 januárjára patthelyzet alakult ki a fővárosi népétkeztetésben. Tél volt, a KÉRT étkezőiben mégis csak 1700 fő ebédelt naponta, miközben Budapesten a szorongató helyzet semmit nem javult. A különböző gyűjtőprogramok eközben egymásra lícitáltak. A Huszár-akció például éppen záró rendezvényére, a Láthatatlan Vendég teaestjére készült,³⁹ és Sipőcz Jenő is pont ekkorra időzítette az 1920 decemberében indított gyűjtőakciójának felújítását.⁴⁰

³⁷ Újsághír szerint azonban végül Göre Triesztből Dél-Amerikába tudott menekülni. Göre Józsefet Triesztben elfogták. *8 Órai Újság*, 1921. november 22., 5.; Göre József – Délamerikában. *Pesti Hírlap*, 1922. március 29., 7.

³⁸ Öröm volt az örömben, hogy a fővárost, mivel a vállalatnak nem volt részvényese, és abba a Központi Konyha és az étkezőhelyiségek átadásán túl semmit sem investált, nem érte anyagi kár, igaz, a lakosság ellátása továbbra sem vált megoldottá.

³⁹ Az asztaloknál egy-egy üres szék maradt (az európai kultúrákban első sorban a téli napforduló idején, majd karácsonykor terítettek az ősök szellemének/később Krisztusra utalva) a nélkülözőknek. Igaz, a kedélyes gyűjtögetést egy kicsit megzavarta, hogy a Sipőcz vezette főváros, a nyomorgók megsegítésére vigalmi adó fizetésére kötelezett minden rendezvényt, ami a Huszár-akció 1922. január végére szervezett záró rendezvényét is érintette. A „Láthatatlan Vendég” ünnepe a parlament kupolacsarnokában. *Nemzeti Újság*, 1922. január 28., 5.

⁴⁰ A korabeli sajtó tanúsága szerint a Sipőcz-féle gyűjtéseknek egyáltalán nem kedvezett, hogy az a polgármester nevét viselte, így a Lipótvárosban például tiltakozásul önálló gyűjtőakciót indítottak. A lakosság azonban még így

A Sipőcz-gyűjtés eredményei 1922 tavaszára lehetővé tették, hogy a város, amíg a KÉRT-től nem tudja visszavenni a Népélelmező Kirendeltség egységeit, legalább a régi, már a világháború előtt működő, a hatóság és a jótékonyági egyletek együttműködésén alapuló népkonyharendszert visszaállítsa a lakosság szolgálatába. A hagyományos egyesületi népkonyhák közül 1922 januárjában már csak kettő, az I. és az V. kerületi üzemelt.⁴¹

A társadalmi egyesületekkel zajló tárgyalások eredményeként tavaszra minden kerületben megnyílhattak az új, önköltségi elven működtetett városi népkonyhák, hogy a KÉRT-éttermeket kiegészítve további 3000 fő számára nyújtsanak olcsó étellemezt. Az ekkor létrejövő városi népkonyhák tehát ötvözték az elmúlt ötven év egyes jellemzőit. Jótékonyági alapon, a társadalom erejéből működtek, miközben a város garanciát vállalt, hogy fenntartja azokat, amennyiben arra a helyi társadalom éppen nem lenne képes. Az étkezéseket bárki igénybe vehette, de kedvezményes áron, vagy adott esetben teljesen ingyen csak az ehettett, aki rendelkezett az előjáróságon igényelt és hatósági vizsgálat után kiadott utalvánnyal. Az utalványosok ebédjének árát, a kedvezmény mértékéig, a főváros „háborús étellemező-akciója” térítette meg a népkonyháknak. A fővárosi népkonyharendszerben a KÉRT árainál olcsóbban és valamivel jobb minőségben összesen 10 korona önköltségi ár mellett lehetett étkezni. Ezt

is a lehetőségeihez képest bőkezűen adakozott. Az 1922-es Sipőcz-akció eredményeként már az első hónapban összegyűlt 14 millió korona, amiből 10 milliót a TÉBE, kettőt-kettőt pedig a főváros és a lakosság adományozott a szegények javára. A teljes bevétel a nyárra elérte a 19 millió koronát. Lipótvárosi nyomorenyhító akció. *8 Órai Újság*, 1922. január 26., 7.

⁴¹ Az I. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület tartotta fenn Apponyi Albertné vezetésével az Attila körút 41. alatti népkonyhát, az V. Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület pedig Glückstal Samu és Sándor Pál irányításával a Vág utcai Népházat. A Haller és a Szegényház utcai konyhák már csak szakaszosan, ha a kerület polgárságának a fenntartására volt ereje (1922-ben éppen nem), a téli hónapokra nyitotta meg a kapuit. Vissza kell venni a Közérdekűtől a főváros 60 milliós felszerelését. *Az Est*, 1922. január 13., 6.; A Nyomorenyhító akció albizottságának ülése. *Fővárosi Közlöny*, 1922. január 20., 223–225.

a kedvező árat az élelmiszercikkek jutányos áron⁴² történő beszerzése mellett a társadalom áldozatkészségére támaszkodva érthette el a szervezet.

Érdekes azonban, hogy a hatóságok ismételten a korábbi évek tanulságait vonhatták le a népétkezők társadalmi hasznával kapcsolatban. „[A] kerületi elöljáróságoknál azt tapasztalták, hogy a kevésbé intelligens nép meglehetősen fitymálva fogadta ezt a dolgot, a szegényebb középosztály tagjai azonban valóságos áldást mondtak erre az intézményre”, vagy hogy az érdeklődés „olyan lanyha és a publikum viselkedése is annyira kirívó, annyira kritizál mindent – pedig igen jó kosztot kapnak”.⁴³

Az akció több szálon is kapcsolódott a vele párhuzamosan működő KÉRT rendszeréhez. Azokban a kerületekben, ahol a jótékonyági egyeslet nem tudott a polgárság számára különálló étkezőt biztosítani, ott továbbra is a KÉRT-be utalták – a kedvezményes vagy ingyenes utalványok érvényesítése mellett – az igénylőket. Azokra az egyesületi népkonyhákra, ahol nem tudtak főzőhelyet kialakítani, szintén a KÉRT szállította a fogásokat.⁴⁴ A KÉRT, a hatósági népkonyhákhoz hasonlóan, az utalványok alapján számolt el a fővárossal. A népétkeztetésben részt vevő lakosság így, mérlegelve a távolságot, maga dönthette el, hogy a KÉRT-nél vagy a hatósági népkonyhán étkezik. A főváros 1922-es nyomorenyhító akciójának népkonyhái – a KÉRT-vendéglőkkel együtt – 1922 júniusáig működtek, majd a nyári szezonra ideiglenesen bezárták kapuikat.

⁴² A jótékonyági konyháknak a főzéshez szükséges tüzelőanyagot a fővárosi tűzoltószertáron keresztül biztosították, az élelmiszereket pedig központosítva, a Vajna Ede tanácsnok vezette és a Közélelmezési Ügyosztály alá tartozó, Háborús Élelmező-akció adminisztrációjára támaszkodva, a Háborús Élelmezési Beszerzőn keresztül vásárolták meg és raktározták. A szükséges eszközöket az amerikai gyermekélelmező akció használaton kívüli és korábban a főváros által adományozott eszközeiből pótolhatták. *Fővárosi Közlöny*, 1922. február 3., 305.; Jelentés a népkonyhákval kapcsolatban. *Fővárosi Közlöny*, 1922. március 21., 790.

⁴³ A Nyomorenyhító akció szűkebb körű bizottságának ülésén. *Fővárosi Közlöny*, 1922. június 2., 1470–1471.; 1922. augusztus 25., 2150.

⁴⁴ Megszűnik a Sipőcz-féle nyomorenyhító akció. *Az Est*, 1922. március 18., 2.

Az amerikai misszió gyermekétkeztetési akciója – a társadalmi segítség egy újabb formája

A világháború idején hozzávetőlegesen 3000 gyermek részesült az ebédeltetésről is gondoskodó községi napközi otthonok nyújtotta előnyökből Budapesten.⁴⁵ A gyermekek ellátása azonban a világháborút követő zavaros hónapokban megszűnt, és a napközi otthonok közreműködésében szervezett reggeliztetésük is csak 1919 februárjában indult el újból.⁴⁶

Az Európában körülbelül hárommillió gyermeket ellátó amerikai akció Budapesten Gardner Richardson kapitány vezetésével, 1919 novemberében kezdődött. A rászorult gyerekek ellátására alapított kezdeményezés a fővárosi iskolák napköziotthonrendszerhez kapcsolódva, a többségében frissen kialakított iskolai főzőhelyekre támaszkodott. „Ma mennek a gyerekek először az ingyenebédre [...] Kis, kékszománcos csajkával, pléhkanállal felszerelve [...] Amikor belépek, éppen a Tóth Kálmán utcai iskolások esznek, nyolcvanhatan, nyolc hosszú asztal körül. A menü: rántott leves, babfőzelék, s egy szelet fehér kenyér. A levest a Gyermekbarát Egyesület adja, a többi az amerikai misszió. Az adagok szép nagyok [...] 350 grammnál kevesebb nem lehet [...] Az étkezés már 11-kor megkezdődik. Ebben az iskolában hat iskola és négy óvoda számára főznek, összesen 400 különböző korú gyermeknek.”⁴⁷

1919 decemberében már 213 konyhán naponta 60 000 gyermeknek biztosított a misszió ebédet.⁴⁸ Az akcióban élelmezett fő-

⁴⁵ A gyermekek iskolai étkeztetéséről már jóval a világháború előtt is történt társadalmi jótékonyág formájában gondoskodás. Ezt a tevékenységet zömében a Gyermekbarátok Egyesülete karolta fel, s gyűjtötte az ehhez szükséges anyagi forrásokat.

⁴⁶ Ekkor a „rászorult proletár gyerekek” reggeliztetését a közélmezésügyi miniszter, a főváros közreműködésével (1 dkg liszt, 2 dkg gríz vagy árpagyöngy és 1 g zsír felhasználásából készült) rántott levessel és egy szelet kenyérrel oldotta meg. Körlevél a főzéssel kapcsolatos napközi otthonok vezetőihez. *Fővárosi Közlöny*, 1919. február 28., 260.

⁴⁷ Ebédelnek a gyerekek. Az *Újság*, 1919. november 12., 2.

⁴⁸ Karácsonyra minden iskolában fát állítottak. A gyermekek egy szappant és egy emléklapot kaptak a missziótól. Másnap persze már 20 koronáért árusították az utcán az amerikai szappant, a boltokban pedig 40-et is elkértek

városi gyerekek száma hamarosan elérte a 120 000 főt, de 1920 májusára annyira megfogytak az akció készletei, hogy csak úgy tudták az amerikaiak vállalni az eredetileg augusztusig tervezett működtetést, ha az ellátott gyerekek számát a felére csökkentik.⁴⁹

Az amerikai akció végül 1920 júniusában szüntette be a működését.⁵⁰ 1920 őszén ugyan megkezdődtek a tárgyalások az amerikaiakkal az akció folytatásáról, de a megegyezés az élelmiszerhiány és ezzel kapcsolatban a magyar hatóságok elé állított teljesíthetetlen feltételek⁵¹ miatt elmaradt. Az akció hibáit sorolva, a hatóságok hivatalos véleményét ismertetve már azt írta az újság, hogy amúgy sem „volna szükség idén is százhuszezer gyermeket étkeztetni, mert a célt ugyanolyan intenzitással kielégítené, ha husz-harmincezer gyermek kapna ingyen ebédet”.⁵²

A budapesti gyerekek mégsem maradtak teljesen segítség nélkül. Szeptembertől a svéd misszió⁵³ a Damjanich utcai háztartási iskolában, az Aréna úti és az Attila körüti iskolában, az angol pedig a Váci utcai iskolában vállalta összesen 2000 gyermek ellátását, majd 1921-ben még kezdetét vette amerikai és angol együttműködéssel egy nagyobb arányú, 25-25 000 gyermek ét-

darabjáért. Az amerikai misszió karácsonyi ajándéka a pesti gyermekeknek. *Új Nemzedék*, 1919. december 25., 6.

⁴⁹ Washington-ünnepély. *Nemzeti Újság*, 1920. február 24., 6.; Az amerikai gyermeksegítő akció működése. *Új Nemzedék*, 1920. május 7., 3.

⁵⁰ Egy cikk keserűen meg is jegyezte, Berlinben egymillió (?) és „Bécsben most is naponta 300000 gyermeknek ad ebédet, míg nálunk az ebédosztást már teljesen beszüntették”. Osztrák aknamunka a nyomorgó beteg magyar gyermekek ellen. *Az Est*, 1920. október 27., 3.; Miért éheznek ötvenzezer pesti gyermek, az amerikaiak elmaradt akciója. *8 Órai Újság*, 1921. január 19., 4.

⁵¹ Az államtól a teljes liszt- (legalább 300 tonna) és babellátás biztosítását, a fővárostól pedig a helyiségeket, a személyzet és elsősorban a főzéshez és étkeztetéshez szükséges fűtőanyag kiutalását kérték, ez utóbbi eleve lehetetlenné tette az akció újbóli beindítását. Holtpontra jutott az amerikai gyermekmentés. *Kis Újság*, 1920. november 25., 1.

⁵² Uo. 1–2.

⁵³ A Svéd Vöröskereszt megbízásából a Budapesten működő Magyarországi Svéd Segélyező Akció havi 1600 gyermeket ételmezett 1920 telén. A nyáron pedig három üdülőttelepet tartott fenn a fővárosban 700 fejlődésben elmaradt gyermek gondozására. Bizottsági és tanácsi előterjesztés a Magyarországi Svéd Segélyező Akciónak adandó emlékalbum költségeinek fedezete ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1921. január 14., 42.

keztetését biztosító kezdeményezés.⁵⁴ A külföldi segítségre pedig nagy szükség volt.⁵⁵ Vajkay Júlia, a Magyar Vöröskereszt megbízottja jelentésben tette közzé egy VI. kerületi elemi iskolában végzett éhségpróba eredményét. A megkérdezett 540 tanuló közül az előző nap 10 csak egyszer evett, 200 kétszer, de mindkét étkezése kenyérből és kávépótlékból állt, és csak 18 evett húst, valamint 41 kapott tejeskávét.⁵⁶

1921. október 14-én *Az Est* hasábjain jelent meg a megdöbbenő szalagcím: „A genfi Vöröskereszt-misszió meg akarja szüntetni magyarországi segélyakcióját. Távozni akarnak a többi külföldi segítőbizottságok is.” A svájciak azzal indokolták hivatalosan a távozásukat, hogy egyrészt Budapest, a többi eddig segélyezett európai nagyvároshoz hasonlóan, már megerősödött, ők pedig minden erejükkel az oroszországi, varsói és konstantinápolyi akciójukat akarják támogatni. Az újság cikk hosszasan taglalta a pénzügyi okok mellett az egyéb magyarázatokat, például azt, hogy a magyar kormány nem propagálta eléggé, hogy mennyire rá van utalva még mindig a lakosság a külföldi segítségre, de sokban tehető felelőssé az új fővárosi rezsim is. „Egy-egy Zilahi-Kiss- vagy Wolff-féle nyilatkozat, a melyet azután külföldön általánosítanak, többet árt az ország hírnevének, mint bármi, ami a múltban történt. A legnagyobb nyomorban az ország fővárosa van, és mégis Budapest jelenlegi urai voltak azok, a kik szétzúzták a mintaszerűen megszervezett szegénységélyezés ügyét. Azelőtt soha felekezeti és politikai szempontok ilyen jótékony-

⁵⁴ A gyermek-étkeztetést Amerika és a genfi gyermekvédelmi szövetség közösen vállalja. *Az Est*, 1920. december 17., 3. A genfi központú Nemzetközi Vöröskereszt a gyermekek ebédeltetése mellett rendszeresen közvetített babakelengyét, és Almádiban két turnusban 600-600 gyermek számára szervezett nyaraltatást. Ezen a télen még gondoskodnak a nyomorgó gyermekekről. *Friss Újság*, 1921. november 9., 1.

⁵⁵ A népjóléti minisztérium adatai szerint 1921. január 1. és 1921. augusztus 31. között 150 millió korona értékben kaptak magyar gyerekek az amerikai missziótól élelmiszert. 64 200-nak jutott naponta ebéd, 7207 anya és 6500 csecsemő részesült reggeliben, körülbelül 43 millió korona értékű ruhát és 1,5 millió babakelengyét is kiosztottak. Bársony Elemér hozzászólása a közgyűlésen szociálpolitikai ügyben. *Fővárosi Közlöny*, 1922. március 31., 918–919.

⁵⁶ Szomorú statisztika egy éhségpróbáról. *Új Nemzedék*, 1921. március 12., 4.

sági ügyekben nem kerültek előtérbe, és olyan akciók, a melyek ilyen zászlóval indultak meg, a külföldön nagy ellenszenvet értek el.”⁵⁷ A gyermekek étkeztetési akcióját 1921 telén már csak 10 000 rászorult élvezhette, őket továbbra is amerikaiak látták el. 1922-ben pedig a külföldi missziók kivétel nélkül elhagyták az országot.⁵⁸

Az állam bekapcsolódása a népétkeztetésbe: az 1922 decemberében induló ínségnyhító akció

A világháború óta eltelt pár év küzdelme a fővárosi vezetés előtt egyértelművé tette, hogy anyagi erő hiányában a törvény értelmében rá háruló szociálpolitikai feladatoknak nem tud hosszú távon megfelelni. Cselekvőképességét ugyanis mindig behatárolta a megtérülés elvéhez való görcsös ragaszkodás, amelynek hiányában nem tudott volna elszámolni a közvagyon, a polgárai és egyben választói által befizetett adók gazdaságos felhasználásáról.⁵⁹

Már a világháború éveiben is hangot kapott az érvelés, hogy mivel a Budapesten hatványozottan érzékelhető szociális problémák megsokszorozódásáért a háborús rendkívüli állapotok a felelősek, ezért az államnak a főváros szegénygondozói szerepköréből népgondozássá előlépő feladatai ellátásához hozzá kellene járulnia.⁶⁰ Ez az érvelés tükröződik például Budapest 1916-os szociálpolitikai szabályrendeletében is, amely kimondta, hogy a város a modern, tágabb körű szociálpolitikai célkitűzései megvalósítására csak a társadalom és az állam hathatós segítségével

⁵⁷ Korábban az amerikai magyaroktól is érkezett arról hír, hogy nem értik a sok antiszemita óhazai megnyilvánulást, különösen azért nem, mert az amerikai magyarok között a zsidó származásúak kifejezetten érzékenyek voltak a hazai nyomorúság iránt. A genfi Vöröskereszt-misszió meg akarja szüntetni magyarországi segélyakcióját. *Az Est*, 1921. október 14., 5.

⁵⁸ Ki ad ruhát, cipőt a télen a szegény gyermekeknek. *Pesti Napló*, 1922. július 23., 5.

⁵⁹ A világháborút megelőző évtizedben a városi szociálpolitika, elsősorban Bárczy István vezetése alatt, azért tudott európai szinten is jelentőset alkotni, mert az ehhez szükséges tőkét nemzetközi kölcsönfelvételtől biztosította.

⁶⁰ LIBER Endre: A szegényügy szervezete. *Városi Szemle*, 1927. 563.

esetén vállalhat garanciát, de az elv maga már ott húzódott a hadikonyhák felállításában is.

A világháború befejezésétől kezdve a kormányok kézzelfogható segítség helyett csak hangzatos programokkal egybekapcsolt társadalmi gyűjtőakciók meghirdetésében jeleskedtek, vagy, mint ahogy a KÉRT-nél láthattuk, a holdudvarukhoz tartozó, piaci alapon működő vállalatok beindításához adtak támogatást. A korszak egyetlen nagyobb arányú, hosszabb távon működő programja pedig szintén a társadalmi szerepvállalást megtestesítő külföldi missziós tevékenységnek volt köszönhető. A magán-személyek, az állam, vagy akár a város által meghirdetett, egymással rivalizáló gyűjtések pedig egyre kevésbé hoztak sikert, és az adományokból csak a rászorultak pár havi élelmezését lehetett megoldani.

1922 tavaszán, amikor a város számára egyértelművé vált, hogy a Sipőcz-akcióra támaszkodva is csak időlegesen tudja megoldani a népkonyhakérdést, Liber Endre memorandumban fordult a népjóléti miniszterhez, hogy a rendkívüli viszonyokra tekintettel az állam (például inségadó kivetésével) forrásokat biztosítson a főváros segélyező munkájához. Ehhez, vagyis hogy a nyomor enyhítése érdekében külön díjakat vagy járulékokat szedhessen az állam, az indemnitásról⁶¹ szóló 1922. évi I. tc. 22. §-a biztosította a törvényi hátteret.

Az iskolaév kezdetén, 1922 szeptemberében, az amerikai gyermekélelmezési akció megszűnését követően, még mindig 35 konyha állt többségében teljes felszerelésével együtt kihasználatlanul. Budapest ekkor arra kérte a népjóléti minisztert, hogy 120 millió koronával támogassa az előző nyár elején felfüggesztett, de ekkor újból megindítását váró népétkeztetési akcióját,⁶² melynek keretében a gyermekek étkeztetése is megoldást nyerhetne.⁶³

⁶¹ Az országgyűlés felhatalmazta a kormányt, hogy az állam pénzügyeit az előző évi költségvetés alapján intézze.

⁶² Százhuszmillió koronát kér a főváros az államtól a téli nyomor enyhítésére. *Friss Újság*, 1922. szeptember 13., 2.

⁶³ Ennek szükségességét a következő adatokkal indokolták: Neugebauer Vilmos, a Gyermekvédő Liga igazgatója szerint, míg 1919-ben „1000 jelentkezőből még 200 volt alultáplált és 800 jól táplált, mára a gyermekvédelem-

Vass József népjóléti miniszter szeptemberi válaszában – javasolva, hogy az állam és Budapest együttesen bonyolítsa le a téli nyomor enyhítése érdekében szükséges étkeztetési akciót – hathatós megoldást ígért. Az, hogy az államhatalom egyre nagyobb érzékenységet mutatott a szociális kérdésekkel kapcsolatba, többek között a közelmúlt tanulságaival, vagyis a forradalom megismétlődésétől való félelemmel is magyarázható. „Nem csak a Horthy-akcióra⁶⁴ kell bízni a nyomor enyhítését [...] Ha az 1918–19. év következményeit közvetlenül kapcsolatban állítjuk ezzel a kérdéssel, nem fogunk csodálkozni azon, hogy a mostani állapotokat sokkal sötétebb színben festem le, mint amilyen akkor volt. Az akkori árak a mostaniakkal semmiféle arányban nem állnak, ma horribilis mértékben, szinte napról-napra emelkednek és nem csak a középosztály, hanem a jobban kereső munkásosztály is majdnem elbírhatatlan terheket cipel.”⁶⁵

A népjóléti miniszter 1922 decemberében indította meg a korábban különálló szociális akciók összehangolására kísérletet

re jelentkezők közül már 800 alultáplált. Ráadásul ez a 800 most rosszabb helyzetben van, mint volt annak idején a 200, akiket a külföldi (amerikai, svájci és holland) segélyakciókra bízhattunk. Ma egy 3–4 éves gyerek 2 kg-mal, egy 6–7 éves két és fél kg-mal, 9–10 éves 3 kg-mal, 11–13 éves 4 kg-mal könnyebb, mint az elvárható testsúly és 4–8 cm-rel alacsonyabbak is, mint voltak a gyerekek a múltban. Prausnitz pedig statisztikájában kimutatta, hogy 100 gyomor- és bélhurutban elhunyt gyermek közül 60% nyomorgók közé, 34% szegények közé, 5,5% a középosztályhoz és 0,5% a gazdagokhoz tartozik.” Gyermekvédelem és gyermekéhezés kérdése a közgyűlésen. *Fővárosi Közlöny*, 1922. október 27., 2460.

⁶⁴ A 1922 végén beindított Horthy-akció két ágra bomlott. Egyrészt a belügyminiszter vezetése alatt álló Országos Ínségnyhító Mozgalomra, amely a vidéki mezőgazdasági lakosság ínségnyhításának feladatát látta el, míg a városi lakosság felsegítését a népjóléti miniszter irányítása alatt álló kezdeményezés vállalta. TÖRÖKNÉ KOVÁCS Hermin: Az ínségakciókról. *Fővárosi Közlöny*, 1923. december 21., 2796.; Megalakult a Horthy segélyakció bizottmánya. *Friss Újság*, 1922. október 29., 1–2.; Hogyan akarja megszervezni Vass József a városi ínségakciót. *Pesti Napló*, 1922. szeptember 30., 2. Negyvenhárommillió korona jut élelemben, ruhában és készpénzben a fővárosi ínségakcióra. *Pesti Napló*, 1922. november 18., 2.

⁶⁵ Baranski Gyula, kereszténypárti képviselő indítványa nyomorenyhítéssel kapcsolatban. *Fővárosi Közlöny*, 1922. december 15., 2771.

tevő segélyprogramját, melyben három fő területben jelölte meg a segítségnyújtás szükségességét.⁶⁶

Az első, a rászorultak ingyenes étkeztetése. Ebbe beletartozott a szoptatós anyák és hároméves korig a gyerekek tejellátása (10 000 fő erejéig),⁶⁷ a 14 év alatti gyermekek étkeztetése,⁶⁸ illetőleg a munkaképtelen 14 év felettiek ebédtetésének⁶⁹ biztosítása (ez utóbbiakra 10-10 000 adagot számolva),⁷⁰ s mindehhez

⁶⁶ Az akciót eredetileg az öt hidegebb hónapra tervezték, de a főváros kérelmére 1923. május végéig meghosszabbították. Bizottsági és tanácsi előterjesztés a népkonyhák és melegedőhelyiségek felállítására. *Fővárosi Közlöny*, 1923. április 20., 838.

⁶⁷ Az anya- és csecsemőgondozás e rendszere a külföldi, előbb holland, majd amerikai missziós tevékenység eredményeként honosodott meg Budapesten. Az akció részleteiről bővebben lásd *Fővárosi Közlöny*, 1923. november 30., 2586–2587.

⁶⁸ Az akciófelhívást 1922. november 11-én közösen adta ki Vass József és Sipőcz Jenő polgármester. A gyerekek ráutaltságát az iskola tantestülete alapította meg egy sorozási eljárás alkalmával. Előnyben részesültek az árvák, különösen a hadiárvák, a munkaképtelen és az önhibájukon kívül munka- és keresetnélküli többgyermekes szülők gyermekei. Az étkezéshez a szükséges evőeszközökről mindenkinek magának kellett gondoskodnia. Gyermekvédelem és gyermekéhezés kérdése a közgyűlésen. *Fővárosi Közlöny*, 1922. október 27., 2460.; Ebéd heti 20- és reggeli heti 10 koronáért. *Friss Újság*, 1922. november 29., 2.; Felhívás az óvodás és iskolaköteles korban lévő gyermekek ebédtetésé ügyében, *Fővárosi Közlöny*, 1922. november 24., 2639.

⁶⁹ A „felnőttek” ebédtetési akciójára minden 14 éven felüli rászorult jelentkezhetett a lakása szerinti kerületi előljáráson, ahol a felvétele érdekében be kellett mutatnia a lakásbejelentő lapját, a családi ellenőrzőívét (ezt 1922-ben több mint 130 000 család váltotta ki), munkanélkülisége esetén pedig a magyar királyi munkaközvetítő hivatal igazolását. Hirdetés a 14 éven felüli egyének ebédtetésé ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1922. november 24., 2639.

⁷⁰ „A javaslat szerint reggelire tejet vagy tejbegrízt adnak. Az ebéd hétköznapiaként leves, üresfőzelék és egy darab kenyér lesz, a főzelék felváltva bab, borsó, lencse, burgonya és káposzta. Vasárnapokra és az ünnepnapokra három tal ételt adnak, húsleves, káposztafőzelék marhahússal és gombócot szilvaízzel.” December 4-én a népjóléti minisztérium megkezdi nyomorenyhítő akcióját. Új Nemzedék, 1922. november 30., 4. Az első napokban nagyon kevesen jelentkeztek, alig elérve a rendelkezésre álló keret 10%-át. Később ugyan nőtt a jelentkezők száma, végül az akció első hónapja után a valós igényekhez szabták az akció méreteit. A gyermekélelmezésben részt vevők számát 13 000-re növelték, a felnőttétkeztetést 6000-re csökkentették, míg a reggeliztetésben részt vevő gyermekek napi tejadagját 3 deciliterről fél literre emelték meg. A következő télen, 1923 decemberében induló újabb akció tovább szűkült, a felnőttétkeztést 3000 főben, a gyermekekét 5000 főben korlátozva. A közjótékonyági bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny*, 1923. december 28., 2850.

a fővárosi közkonyharendszer egységeire támaszkodtak.⁷¹ A polgári étkezők egyre lazább keretek között kapcsolódtak a főváros népétkeztető szervezetéhez. A minisztérium saját felügyelete alá vonta azok irányítását, míg az akció többi szálát a főváros működtette. A polgárság olcsó étkezésének biztosítására 1925-ben a régiék mellett újabb éttermek is megnyitották kapuikat, ahol innentől kezdve a népkonyhai ellátástól elválva a polgári ízléshez igazították az étlapot.⁷²

Az akcióterv második elemével a keresztényszocialista elv (pénzbeli segély helyett munkához juttatás) érvényesítése mellett, a válsághelyzetben lévő, nyomorgó középosztálybeli nőket karolták fel, akiket a házi ipari tanműhelyek felállításán keresztül kívánták a család jövedelmének kiegészítésére alkalmas szaktudáshoz juttatni. Hozzájuk hasonlóan az önhibájukon kívül munkanélkülivé lett munkásoknak foglalkoztató műhelyekben biztosítottak szerény keresetet.⁷³

Az akció harmadik ágát az inséget szenvedő lakosság természetbeni megsegítése képezte. Az „olcsó kiárusítás” elnevezés keretében tüzelő- és ruhaanyagot, illetve a többgyermekesek számára eseti élelmiszer-csomagokat biztosítottak,⁷⁴ de az akció

⁷¹ Az akció részeként a legelesettebbek ellátására az 1922 telén megnyitott három melegedő helyiségekben 600, a négy hajléktalan menhelyen pedig 700 fő számára mértek ki meleg levest. CSORNA Kálmán: *A szegénygondozás Budapesten*. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest, 1931. 167.

⁷² Nagyjából 2000–2600 fő napi ellátást biztosította a minisztérium az új polgári konyhákon keresztül. Ilyen működött az I., Attila u. 43. (Első Kerületi Általános Közjótékonyági Egyesület), Fő u. 40. (Molnár László Otthon), III., Szentendrei út 17. (előljáróság/Népjóléti Min. Országos Közélelmezési Rt.), Nagykorona u. 19. (Menekültek konyhája/Népjóléti Min.), Eskü tér 1. (Népjóléti Min.), Városházi étkező, Királyi Pál u. 20. (Általános Közjótékonyági Egyesület), VI., Aradi u. 23. (előljáróság/Országos Közélelmezési Rt.), VIII., Főherceg Sándor u., IX., Ráday u. 32., X., Szent László tér 29. (előljáróság/Országos Közélelmezési Rt.). S. E: A középosztály asztala. *Pesti Hírlap*, 1925. június 13., 9.

⁷³ A népjóléti miniszter beszámolt a nemzetgyűlésnek az elmúlt tél inségakciójáról. *Az Est*, 1923. augusztus 29., 3.

⁷⁴ Az élelmiszer-csomagokra szóló utalványt mérsékelt díj ellenében a Népjóléti Központban lehetett beváltani. Nagyjából 20 000 csomagot osztottak ki, melynek mindegyike fél kg lisztből, tarhonyából és babból állt. Tájékoztatás a népjóléti és munkaügyi miniszter téli nyomorenyhítésével kapcsolatos akciójáról. *Fővárosi Közlöny*, 1923. január 05., 21–22.; CSORNA Kálmán: I. m. 167.

részeként a hatósági boltokban jegy ellenében a napi ár feléért babot, lencsét, borsót, burgonyát, lisztet és cukrot is lehetett venni.⁷⁵

A nyomorenyhító akciókhoz a szükséges élelmiszerek biztosítását a régi hadikonyha-akció vagy az amerikai gyermekélelmezésnél alkalmazott metódus szerint, az állam vállalta magára,⁷⁶ míg a helyiségek kialakításához, illetve a működéshez szükséges dologi és személyi költségek a fővárost terhelték.⁷⁷ 1923. december végén a főváros kormányhatósági jóváhagyással, az inség-enyhítő akció költségei előteremtése érdekében egyszeri inségadó szedését rendelte el, amit azután a következő években is megismételt.⁷⁸

Az akció keretében az étkezés a rászorultak számára még mindig nem volt teljesen ingyenes. Az ebédéért kezdetben a felnőttek 20, a gyermekek 10 koronát fizettek, ugyanis a minisztériumnak az volt az elvi álláspontja, hogy a rászorultakat sem célravezető a teljesen ingyenes étkeztetéshez hozzászoktatni. Az akciót Budapesten és környékén a kerületi előljáróságok, illetve a mellettük működő segítő bizottságok útján szervezték. A rászorultságot a helyi polgárságból és a jótékony intézetek képviselőiből alakított kerületi segélyező bizottságok egy környezettanulmány elkészítése után állapították meg.⁷⁹

⁷⁵ December 4-én a népjóléti minisztérium feltétlenül megkezdi nyomorenyhító akcióját. *Új Nemzedék*, 1922. november 30., 4.

⁷⁶ A felmerült költségeket az állam a felhatalmazási törvény alapján viselte. P. L.: 1923. XXXVII. tc. a személyszállító autómobilok az inségakció céljára való megadóztatásáról. *Közgazdasági Szemle – Közgazdasági Krónika*, 1923. 859.

⁷⁷ Ez utóbbira a főváros 1923-ban 28 millió koronát irányzott elő, az állam azonban az élelmiszer-biztosítást 1925 novemberétől már csak 100 000 millió koronás hozzájárulással váltotta meg, ami viszont az infláció miatt akkora már napi szinten alig fedezte pár száz ember élelmezési költségét. CSORNA Kálmán: I. m. 167.

⁷⁸ 1645/1923 kgy. számú határozat. A tanács előterjesztése az inségadó 1924. évi kivetési kulcsának megállapítása ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1925. február 24., 180–181.; Bizottsági és tanácsi előterjesztés az 1926. évi inségadó kulcsának megállapítása ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1927. február 25., 419.

⁷⁹ Hirdetés a 14 éven felüli egyének ebédeltetése ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1922. november 24., 2639.

A rendszer 1923-as újbóli meghirdetését követően 1924 őszétől stabilizálódott és nagyjából az 1927–1928-as évadig ugyanazon keretek között működött. Kisebb változások mellett, de megközelítőleg 6-6500 gyermeknek és közel ugyanennyi felnőttnek biztosított olcsó vagy maximum az étkezésre jelentkezők feléig ingyenes ebédelési lehetőséget.⁸⁰ Az akció ideje is kiszélesedett, mert a korábbi, november végi–decemberi indulásról a kezdés a tanévhez igazodva október elejére került át.

A működés maga is átalakult. 1922 decemberében még a központi konyhára alapozva a régi helyiségekben zajlott az étkeztetés. A Központi Konyha⁸¹ bezárását követően 1923-ban átálltak a helyben főző népkonyhák üzemeltetésére.⁸² Az 1924-es évadtól kezdve pedig már folyamatosan nőtt a főzőhelyek száma (1925-ben zömében a régi amerikai gyermekkonyhákra támaszkodva 52, 1926 őszétől már 58 konyha üzemelt). Voltak olyan elemi iskolák, ahol csak gyermekek számára főztek, de akadtak olyanok is, ahol a felnőttek elvihették az előre megváltott ennivalót. A nagyobb iskolákban, különösen ott, ahol megoldhatóvá vált az elkülönített étkeztetés, a felnőttek is elfogyaszthatták az ételt. Ezenkívül kis számban, de akadtak csak felnőttétkeztetést ellátó konyhák is.⁸³

1925 decemberében új jegyrendszert vezettek be. Ennek keretében négy típus közül választhatott az étkezést igénybe vevő: válthatott napijegyet feltét nélküli ebédre 3000, vagy húsosra 6000 koronáért, illetve hetijegyet hat vagy hét napra (15 000 és

⁸⁰ A felnőttek száma 1927 októberétől már csak 4800 fő volt.

⁸¹ A Hungária út 350., vagy későbbi elnevezése szerint Hungária alsó körút 15. alatt működő Központi Konyha 1918-tól töltötte be eredeti feladatát. A bezárását követően hosszasan üresen állt, 1927-től a főváros pedagógiai filmgyára, majd 1936-tól a Magyar Filmiroda Részvénytársaság bérletébe ment át az épület. Ma a népligeti autóbusz-pályaudvar áll a helyén. *Fővárosi Közlöny*, 1936. március 27., 6. melléklet. 1.

⁸² 1923 decemberében: I., Váli u. 1. 200 fő, Attila u. 41. 300 fő, Szociális Misszió Társulat 150 fő, II., Batthyány tér 6. 250 fő, III., Ürömi u. 64. 200 fő, Fő tér 500 fő, V., Vág u. 12. 300 fő, VI., Aradi u. 23. 300 fő, Aréna 150. 300 fő, Váci u. 89. 300 fő, VII., Wesselényi u. 52. 400 fő, Angol u. 25. 100 fő, VIII., Kisstáció u. 8500 fő, Erdélyi u. 6. 200 fő, Dugonics u. 19. 200 fő, IX., Gr. Haller u. 3. 600 fő, Ferenc tér 2200 fő, X., Szent László tér 29. 600 fő, Százados u. 6. 200 fő.

⁸³ Hirdetmény. *Fővárosi Közlöny*, 1925. november 27., 1488–1489.

20 000 koronáért).⁸⁴ Húsos ebédre minden vasárnap és az egyik hétköznap, általában csütörtökönként volt lehetőség.⁸⁵ Szintén 1925-ben vezették be a nyári népkonyhák intézményét, vagyis 3000 fő ellátása érdekében a konyhák harmada nyáron is nyitva maradt.⁸⁶

E viszonylag stabil és kiegyensúlyozott rendszerben a változás majd az 1928-as téli évadban következik be. A fokozódó megélhetési nehézségek láttán ekkor lép be újra a népjóléti miniszter számottevő anyagi támogatásával az akcióba. Igaz, az 1928. október 1-jén kezdődő, 65 konyhán keresztül bonyolított akció csak 1929. január közepéig tartott, viszont az étkező felnőttek száma elérte a 12 000 főt, akik háromnegyede teljesen ingyen részesült abból, míg a gyermekek közül 10 000-ren kaptak ebédet.⁸⁷ A bővítés pedig folytatódott, a harmincas évek első felében a nagyságrendileg 100 főzőhelyen az ellátottak száma a téli hónapokban már meghaladta a 60 ezer főt, akiknek fele nyáron is ingyenes ellátásban részesült.⁸⁸ Ebben a kétes sikerben, vagyis az ellátást elfogadók számának tetemes megnövekedésében a megélhetési viszonyok teljes ellehetetlenülése tükröződik, az,

⁸⁴ Az 1922-eshez képest nagyságrendekkel magasabb árakat az 1923–1924-es hiperinfláció magyarázza.

⁸⁵ Az árak a következő évben már nem emelkedtek, és 1927-ben, a pengőre való áttéréskor is megmaradt ez az árszínvonal: akkor a hetijegyek térítési díja 1,20 és 1,60 P, a napijegyeké 48 és 24 fillér lett.

⁸⁶ Ekkor 17 helyen várta főzőhely a rászorultakat (I., Hengermalom u. 66., Lenke úti barakk, Attila u. 103., III., Kiscelli út 80., Vörösvári u. 93., VI., Váci út 61., Tomory út, Szent László út 59., VII., Wesselényi u. 52., Angol u. 25., VIII., Kisstáció u., IX., Gr. Haller u. 3., Kén u. 1., Zita-telep, barakk, Mária Valéria-telep, barakk. X., Szent László tér, Augusztá-telepi barakk). Emellett 1000 adagig a tejakció is életben maradt. Ingyen ebédrel akarja megakadályozni az öngyilkosságokat a főváros szociálpolitikai bizottsága. *Esti Kurír*, 1926. május 29., 6.

⁸⁷ CSORNA Kálmán: I. m. 168.

⁸⁸ A csúcsteljesítményét a rendszer 104 konyhával 1933 márciusában érte el, amikor 68996 főt látott el. Közülük 44273 felnőtt evett ingyen, és csak 968 fizetett kedvezményes árat, a gyerekek közül pedig 16471 étkezhetett ingyenesen, és 7014 rászorult válthatott kedvezményes jegyet. Innentől kezdve valamivel csökkent az ellátottak száma, 1939 márciusában már csak 82 konyha főzött 38420 ellátottra. A konyhák a harmincas évek alatt részlegesen nyáron is üzemben maradtak. Az adatok a *Fővárosi Közlöny* vonatkozó számaiból származnak.

amelyik felülírta mindazt az ellenérzést (szégyen, családi tűzhelyhez és közösséghez tartozás igénye, a hatósági felügyelet réme stb.), amely korábban távol tartotta a rászorultak tömegeit az intézményesített segítség elfogadásától.

Epilógus: a simlis Róbert bácsi ételosztása

A társadalom felelősségérzetére alapozó hatósági tevékenység eredményeként elért több ezer, néha a tízezret is meghaladó ellátottszám ellenére a húszas évek népétkeztetés-történetének babérait egy furcsa, fehér köpenyes, kecskeszakállas, akcentussal beszélő idegen, Róbert bácsi aratta le.

Róbert bácsi, azaz Feinsilber Róbert mindent a köz- és magánjótékonyosság által követett elvekkel ellentétesen tett. Silány, ellenőrizetlen minőségű ételt osztott. (A konyháján megfordulók sokszor panaszkodtak, például hogy a zöld vízben csak egy-egy kelkáposztalevél rotyog, máskor meg a lekvár volt romlott.) Ételosztása már az első időkben is ingyenes volt, amit mindenféle utalványok lobogtatása nélkül, tehát a hatósági ellenőrzés teljes mellőzésével, bárki igénybe vehetett. Nem volt ott jegyszedés, ültetés, de még evőeszköz sem, és az sem tartotta távol a közöniséget, hogy hóban-fagyban is a szabad ég alatt folyt az osztás. De az otthoni vagy a régi falusi emlékeket idézve, az övéi között érezhette magát az, aki Róbert bácsi kosztját választotta a körülményes városi ellátás helyett.⁸⁹

A marketinges lehetőségek felismerésében, korát jóval megelőzve, Róbert bácsi elérte, hogy az ételosztója a hatósági és

⁸⁹ Feinsilber Róbert kalandos életéről sokat írtak már, bár életútjának történészi igényű feldolgozása mindmáig elmaradt. Tudjuk róla, hogy puritánul élt, miközben mesés vagyont halmozott fel uzsoratevékenységgel. Az ételosztóit élelmiszer-adományokból tartotta fenn, míg a pénzadományok nagy részét zsebre vágta. Üzemeivel egy idő után a hatóságok is tisztában voltak, de csak csendben mertek fellépni ellene. (Kellemetlen lehetett, hogy „a szegények jótévőjét” kellett volna bekasztlizni, aki adománygyűjtéseivel a legmagasabb politikai és gazdasági köröket is becsapta.) 1930-as kiutasítását követően Bécsbe tette át törzshelyét, másik profiljára, az öngyilkosságok megakadályozására helyezve a hangsúlyt.

egyesületi népkonyháknál lényegesen nagyobb nyilvánosságot kapott. Az újságokban az anyagi kimerüléséről szóló nyilatkozataival rendszeresen újabb adományozásokra buzdított. Ugyanezt a célt szolgálták az utókor emlékezetébe is bevésődött sajtófortók, amelyeken az orosz ruhás, mosolygós idős úr jótékonykodó színésznők és ismert politikusok feleségeivel osztotta az ingyen kosztot. Ezzel magyarázható, hogy az ingyen konyhákról, de még a közétkeztetésről is sokaknak mindmáig a „jőtevő”, szélhámos Róbert bácsi jut az eszébe. Sőt, a harmincas évek első felében, az állami adóátengedés segítségével zajló fővárosi Étkeztetési Akció több tízezres eredményeit is összemossák a nevével.

A népétkeztetésben betöltött szerepe máig fennmaradt hírneve ellenére sem volt Budapest város szerepvállalásához mérhető, hiszen konyhája átlagosan 300 (néha 600) főt látott el a hét több napján is. Az első utcai ételosztóját 1919 őszén állította fel, majd vándorkonyhákat üzemeltetett a város különböző pontjain felbukkanva, egészen 1930-as bukásáig. A húszas évek elején az újságok írtak Mátyás téri osztásról, a Keleti környékén szervezetről, vagy a Dob utcáról, de két legismertebb osztóhelye 1925-től a Kálvin téri és a városligeti volt.⁹⁰ 1926-ban a főváros közgyűlésén is foglalkoztak Feinsilber Róbert ételosztásával. A fő problémát a hatóság szemében az jelentette, hogy a szabad ég alatti étkeztetés, amely egyébként úgy tűnt, hogy kifejezetten vonzó az azt igénybe vevők számára, „szégyenére válik a fővárosnak és a segélyezetteknek is”. „Kíméletesen intézzék el a Kálvin téri étkeztetés dolgát, eléggé sajátos, hogy magánember ilyen humanus munkájának kellett útmutatást adni, mi a kötelessége az államnak és a városnak bizonyos szociális közszükségletek ellátására.”⁹¹

⁹⁰ Róbert bácsi törzsvendégei. *Esti Kurir*, 1924. december 23., 10. Jobban szeretik Róbert bácsi főztjét, mint a népkonyhát. *Friss Újság*, 1924. december 23., 3.; Róbert bácsi tízmillió holland forintnyi örökségét eljótékonykodta, ötszázmillió adóssága van és a maga ebédjére – sajnálja a pénzt. *8 Órai Újság*, 1925. augusztus 2., 8.

⁹¹ Propper Sándor szociáldemokrata városatya hozzászólása. *Fővárosi Közlöny*, 1926. április 2., 668–669.